

Sovyet Rusya'sının Azerbaycan'da Muharremlik Törenlerine Karşı Mücadelesi

Taleh HACIYEV*

Özet

Azerbaycan'da 1920 yılında kurulan Sovyet rejimi, XIX. Yüzyılın birinci yarısında Çarlık Rusya'sının sömürmesine dönüştürülmüş Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sağlamadığı gibi halkın dinî ve kültürel değerlerine karşı da adeta bir savaş başlatmıştır. Komünist yönetimi sosyal, iktisadî ve siyasî hayatın tamamını yeniden yapılandırmak için materyalist felsefeyi slogan edinerek İslam ve Müslümanlara karşı mücadeleye girmiştir. Özellikle 1920-1930'lu yıllara ait arşiv belgelerine bakılırsa bu mücadele sırasında, Muharremlik ayınının daha fazla dikkate alındığı görülebilir. Zira bu geleneksel törenle mücadele İran'ın bölgedeki otoritesini sarsmak için bir vasita olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Sovyet rejimi, Muharremlik törenleri.

Abstract

Soviet regime established in 1920s in Azerbaijan, not only failed to protect the territorial integrity of the country, which was colonized in 19th century by the Russian Csardom, but also started to combat with religious and cultural values of ordinary people in Azerbaijan. Communist administration, led by materialist worldview and philosophy, initiated a process of warfare against İslam and Muslims to reconstruct social, economical and political life from scratch. If we look at the archival documents that belong to 1920s and 30s, we would observe that this combat was intensified during the Muharrem rituals. In fact, combatting with this ritual was seen as a medium to devastate Iranian authority in the region.

Key Words: Azerbaijan, Russian Csardom, Muharrem rituals.

---

* Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'da kurulan Sovyet rejimi, Ekim 1917 devrimi ile Rusya'da yönetime geçen Bolşevik diktatörlüğünün uzantısı niteliği taşıyordu. Bu devrim, XIX. Yüzyılın birinci yarısında Çarlık Rusyası'nın sömürgesine dönüştürülmüş Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sağlamadığı gibi, Doğu'da ilk demokratik cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne de son vermiş ve mezkûr coğrafyayı yeniden bir sömürge bölgesine dönüştürmüştür.¹

Elinizdeki makalede Azerbaycan Türklerinin dinî ve kültürel değerlerine karşı bolşevik yönetimince uygulanan savaşın belli bir vechesi ele alınmış; bazı arşiv belgelerine istinad edilmek suretiyle, sovyetleştirmenin 1920-1930 yılları arasındaki döneminde dinî/kültürel hayata yönelik yasaklamalar genel bir şekilde incelenmiştir. Konunun Muharrem ayı ayinleri çerçevesinde araştırılmasının temel nedeni ise, Azerbaycan'da kültürel bir değer ifade eden bu ayinlere karşı daha fazla yasaklama getirilmiş olmasıdır. Nitekim 1920-1930'lu yıllara ait arşiv belgelerine baktığımız zaman İslam dini ile mübareze çerçevesinde Muharremlik ayinlerinin daha fazla dikkate alınmış olduğunu görebiliriz.² Amacımız bu ayinlerin yasaklanma sebeplerinin yanı sıra yasaklamaların hangi biçimde uygulandığına da ışık tutmaktır.

Bolşevikler, Rusya'da olduğu gibi Azerbaycan'da da yönetime geçer geçmez mevcut sosyal, iktisadî ve siyasî hayatın tamamını yeniden yapılandırmak için materyalizmin öncüleri olan Karl Marx (ö.1883) ve Friedrich Engels (ö.1895)'in öğretilerini; onların takipçileri niteliği taşıyan Lenin ve Stalin'in bu konudaki tutumlarını kendi sloganları olarak kabul ettiler. Nitekim kısa süre sonra bu tutum, komünistler tarafından Komünist Partisi'nin esaslarından biri haline dönüştürülecekti.

Sovyet yönetiminin ilk günlerinden itibaren Azerbaycan'da uygulamaya konulan yeni kanunların içerisinde İslam ve Müslümanlarla ilgili kararlar önemli bir yer işgal etmiştir. Bu kararların uygulanmasını zaruri kılan temel düşünce ise Marksizm-Leninizm teorisine dayanmaktaydı. Zira bu teorisinin öne sürdüğü genel kanaate göre, sınıflı toplum anlayışının ortaya çıkarmış olduğu İslam dini, sömürgeye dayalı bir anlayışın ideolojisidir. Teoriye göre İslam, biri "hâkim", diğeri ise

¹ Mahmut İsmayilov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü: Elm, 2001, V,11.

² Bahtiyar Necefov, *Deportasiya*, Bakü: Çarşoğlu Neşriyatı, 2006, III, 298.

"mâhkûm" olmak üzere iki sınıflı bir sosyal yaşamın zorunluluğunu savunmaktadır. Böyle yaşam biçiminin en olumsuz yönü ise, mahkûm sınıfın "hâkim" sınıftan merhamet istemesinin temel bir inanç gereği olarak görülmesidir.³

Kısaca özetlemeğe çalıştığımız bu bakış açısıyla hareket eden Bolşevik yönetimi, bir taraftan insanların dinî hassasiyetlerinin gözetilmesine ilişkin kararlar almışsa da, diğer taraftan İslam'a ve Müslümanlara karşı adeta bir savaş başlatmıştır. Nitekim ihtilalin hemen ardından yani, 20 Kasım 1917 tarihinde Rusya'nın ve Şark'ın bütün Müslüman ahalisine hitaben yayınlanan bildiriye şu ifadeler yer verilmişti:

*"Bu günden itibaren sizin (Müslümanların) inanç, itikat ve geleneğiniz; millî ve kültürel değerleriniz güvence altına alınmıştır. (Dolayısıyla) geleneksel yaşam biçiminizi özgürce devam ettirebilirsiniz."*⁴

Muhtevasında ciddi bir olumsuzluk bulunmasa da söz konusu kanun hiç bir zaman uygulanmaya konulmamıştır. İlerleyen sayfalarda da değineceğimiz gibi, mezkûr bildirinin sadece siyasî bir oyun olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Muharremlik ayınlarına karşı uygulamaya konulan yasaklamaların en önemli iki nedeni bulunmaktaydı:

1. Şia mezhebinden olan insanların büyük bir ilgi gösterdiği Muharremlik törenlerinin yasaklanması İran'ın bölgedeki otoritesini sarsmak için bir vasıta olarak görülmekteydi. Bunu törenler zamanı İran'daki mollaların Azerbaycan topraklarına gelmesinin engellemesini öngören bildirilerden de görmemiz mümkündür.⁵ Yine yönetim tarafından yayınlanan 19 Mayıs 1926 tarihli bildiriyle daha önceden buraya yerleşmiş İran vatandaşlarının ülkeden çıkarılması da kararlaştırılmıştı.⁶

2. Söz konusu ayınlar esnasında insanların kontrol edilemez büyük kitleler halinde biraraya gelmesi yönetimi endişelendiriyor.

Bu olasılıkları göz önünde bulunduran bolşevik yönetimi mezkûr ayınlarla mücadeleyi birkaç yönde hayata geçiriyordu. Söz konusu usullerden birincisi XIX. Yüzyılın

³ Karl Marx, Friedrich Engels, *Din Hakkında*, haz. S. Tarverdiyev, Bakü: Azemeşir, 1965, s.5-6.

⁴ Arif Yunusov, *Azerbaycan'da İslam*, Bakü: Zaman, 2004, s.132.

⁵ *Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İctimai Harekatlar Arşivi (ARDSPİHA)*, f.1, b.235, nr.146, vr.54.

⁶ *ARDSPİHA*, f.1, b.85, nr.513, vr.11.

sonlarında ve XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan "aydınların" bidat ve hurafelere karşı tutumlarını ve bu konudaki eserlerini halk arasında yaygınlaştırmaktan ibaretti. Aşırı dindar kesimler tarafından sevilmeyen ve belli bir ölçüde Batı'daki hayat tarzını olumlu bir bakış açısıyla değerlendiren aydınların, muharremlik ayinleri sırasında "zincir vurmak" gibi kendine fizikî zarar vermenin olumsuzlukları hakkındaki söylemleri propaganda aracı olarak kullanılıyordu.⁷ Bolşevikler, "İslam taassubunun ve onun doğurduğu cehaletin en iğrenç şekli" olarak nitelendirdikleri "aşura" ayinlerinin XIX. Yüzyılın 70'li yıllarında yaşamış Azerbaycan aydınlarını ciddi şekilde rahatsız ettiğini vurgulamaktaydılar. Nitekim Azerbaycan'ın Türkçe ilk matbu organı olan *Ekinci* (1875-1877) gazetesinin editörü Hasan Bey Melikzâde Zerdâbî (ö.1907) aşura ayinleri aleyhinde yazılar yazmış, "ilkel bir ayin" diye isimlendirdiği bu cehaletten vazgeçmeleri için din adamlarına çağırı yapmıştır.⁸ Yine bu problem, Nisan 1906'dan başlayarak Tiflis'te Celil Memmedkuluzâde (ö.1932)'nin editörlüğünde Azerbaycan Türkçesi ile yayınlanan hiciv dergisi *Molla Nasreddin* (1906-1918/1922-1932)'in sayfalarında da gündeme getirilmiş ve çeşitli hicivlerle tenkit edilmiştir.⁹

İlk etapta bu türden propaganda vasıtalarıyla olayı basitleştirmeye çalışan bolşevik yönetimi, 1921 yılından itibaren konuya ilişkin daha ciddi yaptırımlar uygulamıştır. Bunu ASSC MİK¹⁰ ve Halk Komiserleri Şurası'nın aynı yıl yayınlanan bildirisinde yer verilmiş şu ifadelerden de görmemiz mümkündür:

"Bir kaç gün içinde, bundan bin yıl önce katledilmiş imam Hüseyin ve ashabıyla ilgili yıllık, geleneksel matem günleri başlayacaktır. Onun, siyasî bir zeminde gerçekleşen ideolojik ölümü zamanında sosyal bir nitelik taşımıştır. Fakat daha sonralar, din adamları -ağgözlü mollalar, ahundlar, mersiyehanlar- ve çeşitli makamlarda bulunan yöneticiler bu olayı kendi sosyal statülerini, pekiştirmek ve işçi sınıfını köle halinde tutmak için bir vasıtaya dönüştürerek büyük servetler edinmişlerdir. Buna neden olan başlıca etken ise avam

⁷ Abdulla Ehedov, *Azerbaycan'da Din ve Dini Tesisatlar*, Bakü: Azərneşir, 1991, s.121.

⁸ Ahmed Hasanov, *Azerbaycan Maarifçileri Terefinden İslam'ın Tenkidi*, Bakü: Yazıçı, 1983, s.101.

⁹ Ceyhun Hacıbeyli, *Anti İslami Tebliğat ve Onun Azerbaycan'da Metodu*, Münih, 1959, s.22.

¹⁰ Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcraie Komitesi.

¹¹ *Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ARDA)*, f.379, b.3, nr.2916, vr.1.

halkın cehalet içinde bulunmasıdır. Binaenaleyh tassup yüzünden beyinleri zehirlenmiş ve ateşli vaazlara aldanmış insanlar başlarından kan akıtıyor, zincir vuruyor ve kendilerine çeşitli şekillerde fiziksel zararlar veriyorlar. Onların teşkil ettikleri ve mutaasıp insanları vecde getiren matem yürüyüşleri halkın rahatını bozmaktadır. Ayrıca bu yürüyüşler çoğu zaman dinî mekanlarda değil, sokaklarda, meydanlarda ve hükümet erkanının oturduğu binaların etrafında gerçekleştirilmektedir. Sovyet yönetimi ilkel bir taassubun uzantısı olan böyle bir putperestlik karşısında kayıtsız kalamaz.¹²

Bu gerekçelerin gösterilmesinin ardından aşura ayinleriyle ilgili bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Başka bir ifade ile kendini dövme gibi her türlü "ilkel" ayinler yasaklanmış, yürüyüşler engellenmiş, merasimlerin yalnızca camilerde ve ibadet evlerinin içerisinde uygulanmasına izin verilmiştir.¹³ Yine yönetim tarafından "Azerbaycan Kazalarında Muharremlik Dinî Matem Törenleriyle İlgili Anti Kampanya Planı" hazırlanmış; propaganda için kazalara gönderilen bolşeviklere halkın "bilgilendirilmesi" sırasında zora başvurmamaları ciddi şekilde tenbih edilmişti.¹⁴ Kısacası yönetim, propaganda zamanı halkı kıskırtarak olayı daha da karmaşık bir düzeye getirmekten çekiniyor, Muharremlik ayinlerine karşı bu olumsuz tutumla dini değil hurafeleri ortadan kaldırmak istediklerinin altını çiziyordu.¹⁵ Şu kadarını da zikrederim ki, bu ılımlı siyasetin çoğu zaman kağıt üzerinde kaldığını ve bazı insanların matem ayinlerinden dolayı öldürüldüklerini gösteren belgeler de mevcuttur. Nitekim Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) Bakü Başkanlığı'nın 2 Eylül 1922'de gerçekleşen toplantısında aşura ayinlerine katılan bazı şahısların öldürülmesinde suçlu bulunanların yargılanması hakkında karar müzakere edilmiştir.¹⁶

Bolşevikler, Muharremlik aleyhindeki propagandaları sırasında "*Kendi kanınızı dökmeyin*"; "*İngiltere ve Amerika emperyalistleri tarafından sıkıştırılan kardeşlerinize yardım*

¹² Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi (ARDA), f.379, b.3, nr.2916, vr.1.

¹³ ARDA, f.379, b.3, nr.291, vr.1-2; Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Settarov, *Sosializm Kuruculuğu Dövründe Azerbaycan Halkında Ateizm Dünyagörüşünün Formalaşması*, Bakü: Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Neşriyatı, 1964, s.66.

¹⁴ ARDSPİHA, f.1, b.22, nr.124; f.2, b.22, nr.127, vr.163.

¹⁵ Necefov, III, 300.

¹⁶ Necefov, III, 300.

edin"; "Günümüzün hanları, beyleri ve kapitalistleri, İmam Hüseyin'in ölüm fermanını veren Yezid gibidirler. Onlara karşı savaşın" kabilinden slogan kullanmıktaydılar.¹⁷ Örneğin, Azerbaycan Komünist Partisi üyelerinden Mirza Davud Hüseyinov ve Dadaş Bünyadzâde, Bakü'nün merkezî camii *Tezêpir*'de yürüttükleri propaganda sırasında bu pankartları sık sık kullanmışlardır.¹⁸ Söz konusu sloganlardan de görüldüğü gibi sovyetleştirmenin ilk zamanlarında bolşevik yönetimi, aşura ayınlarına ilişkin kampanyanın dine ve Müslümanlara karşı değil, din adına servet edinenlere karşı olduğu düşüncesi oluşturmaya çalışmıştır. Fakat bunun böyle olmadığı, saygın din adamlarının yanı sıra İslam dinine ve Azerbaycan Türk kültürüne karşı bazı yaptırımların uygulanacağı müteakip yıllarda açık bir hal alacaktı.¹⁹ Şöyle ki 1922 yılının sonlarına doğru "Şahsey-Vahsey"²⁰ geleneğinin her tür ayinleri - özellikle sokak yürüyüşleri - ile beraber Komünist Partisi üyelerinin böyle törenlere katılması da kesinlikle yasaklanmıştı.²¹

1923 yılında Bakü İcra Komitesi şehrin sokaklarında Muharremlikle ilgili yürüyüş yapılmasını yasaklayan kararı yeniden gözden geçirerek, "büyük çoğunluğun" bu yürüyüşlerden rahatsız olduğunu öne sürmüş ve yasağı bir daha onaylamıştır.²² Ayrıca AKP Merkezî Komitesi, Şubat 1923'te "Din ve Dinî Ayinler Aleyhinde Tebliğatı Güçlendirmek Hakkında" kararı kabul etti.²³ Söz konusu kararın bir uzantısı olarak Ali Haydar Garayev'in muharremlik ayinlerine karşı söyleşileri *Matem Kime Lazımdır?* isimli kitap şeklinde 3000 nüsha olarak yayınlandı.²⁴ "*Kerbela Hadisesi*", "*Hüseyin Matemî İndiki Zamanda Kime Lazımdır?*", "*Azerbaycan Fehle və Kendlisi Ne Etmelidir?*" gibi başlıklara yer verilen kitap, baştan sona Sovyet idelojisinin tebliğine hizmet etmekteydi. İnsanları aktif siyasete yönlendirmeyi hedefleyen müellife göre İslam, onun çeşitli ritüelleri ve özellikle Muharremlik, İngiliz ve Fransız emperyalistlerin "Şark" siyasetine hizmet etmekteydi. Asıl mücadele edilmesi gereken geçmişteki Yezid

¹⁷ ARDSPİHA, f.1, b.1, nr.32, vr.78.

¹⁸ Hesi Abdullayev, *İslamın Meherremlik Merasimi*, Bakü: Azereşr, 1967, s.76.

¹⁹ Abdullayev, s.85.

²⁰ Bu tabiri, Şiiler muharremlik merasimi esnasında Hz. Hüseyin'e ağıt yakarken kullanırlar. "Ah Hüseyin vah Hüseyin" ifadesinin kısaltılmış şeklidir.

²¹ Settarov, s.66.

²² Settarov, s.66.

²³ Abdullayev, s.70.

²⁴ *Azerbaycan Kitabı: Bibliografya*, haz. V.C.Mirzeyeva, M.E.Zabalova, N.A.İsmayılova, Bakü: Yazıçı, 1982, II, 674.

değil, mevcut zamanın "Yezidler"i olduğundan proleterler, kanlarını boşuna akıtmamalı, tam tersi emperyalistlere karşı savaşımlıdır.²⁵

Bolşeviklerin aşura ayinleriyle mücadele stratejisi genellikle Şii ağırlıklı yerleşim birimlerini kapsamaktaydı. Zira çoğunlukla Sünnî ahalinin yaşadığı bölgelerde böyle ritüeller yapılmamaktaydı. Başka bir ifadeyle yönetim, Şiilerin çoğunlukta olduğu Guba, Şuşa, Gence, Lenkeran, Selyan, Cebraııl ve Cavanşir kazalarının yanı sıra Şamahı, Şeki, Göyçay ve Zagatala kazalarına da daha fazla dikkat etmeyi amaçlamaktaydı. Yine Muharremlik aleyhtarlığı kampanyası sırasında saygın din adamlarının bu ayinler aleyhindeki nutuklarının, mollaları küçük düşüren tiyatro oyunlarının ve hiciv şairi Mirza Alekber Sabir (ö.1911)'in şiirlerinin birer propaganda vasıtası olarak kullanılması hedeflenmekteydi.²⁶

Bakü kadısı Ahund Abdurrahim Hadizâde'nin 1922 yılında *Kommunist* gazetesinde yayınlanan konuşmasını buna örnek olarak gösterebiliriz. Mezkûr röportajında kadı, imam Hüseyin'i anma merasimleri sırasında yaşanan mutaassıp tutumları kötülemiş ve böyle davranışların İmam Hüseyin'in hatırasını incittiğini söylemiştir.²⁷ Yine Bakü'nün saygın dindarlarından Ahund Abdulgani Ahundzâde, 27 Temmuz 1927'de *Tezepir Camii*'nde verdiği vaazında, cennet için yapılan bu ayinler esnasında ilkel davranışlarda bulunanların aslında cehenneme gideceklerini ifade etmiştir.²⁸

Görüldüğü gibi bolşevikler kendi düşüncelerini kabul ettirmek için dindar kesimin de yardımını almış, dahası Sovyet yönetimini, hurafelerle bozulmamış İslam'ın savunucusu gibi göstermişlerdir. Nitekim 1923 yılında, Şeyhülislam Alizâde, Bakü kadısı Mir Muhammed Kerim Mir Caferzâde, Ahund Abdürrahim, Molla Rauf, Molla Melikzâde, Molla Ziyauddin Bağırzâde ve Mehdi Alizâde gibi saygın din adamları şahıslar, Azerbaycan Türklerini emperyalistlerle mücadelede Sovyet yönetimine yardım etmeye çağırılmışlardır.²⁹ Buna rağmen ister asrın başlarında isterse de daha sonraki senelerde din ve dindarlar yönetim tarafından tenkit edilmiş; halkı itaat altında tutmak için

²⁵ Abdullayev, s.65.

²⁶ *ARDSPİHA*, f.1, b.74, nr.133, vr.2-3.

²⁷ *Kommunist*, 1 Eylül 1922.

²⁸ *Kommunist*, 29 Temmuz 1923.

²⁹ Hacıbeyli, s.53.

emperyalistlerle işbirliğinde suçlu bulunan dindarlar, modernleşme ve terakki karşıtı olarak vasıflandırılmışlardır.³⁰

1920'li yıllarda Muharremlik aleyhine kampanyaya bolşevik matbuatında da geniş yer verilmiş, özellikle *Kommunist* gazetesinde bu konuda çeşitli yazılar yayınlanmıştır. Örneğin gazetede ki köşe yazılarının birinde Kerbela olayları hakkında aşağıdaki ifadeler yer verilmiştir:

"Kerbela olayı ve bu olayla ilişkili Muharremlik törenleri, sınıflı ve siyasî bir özellik taşımaktadır. Tarihe göz atarsak Ali ile Müaviye, Hüseyin ile Yezid arasındaki kavganın din ve şeriat yüzünden değil tam tersi hükümet ve saltanat yüzünden olduğunu görebiliriz. Aslında bu feodal savaşlarının, "mucize" ve "kutsal" olarak yorumlanacak her hangi bir yönü bulunmamaktadır. Bu savaşlara katılanların tamamı "mezhep" ve "Tanrı'nın buyuruğu" perdesi altında saltanat uğrunda savaşan hırslı askerler olmuşlardır."³¹

Başka bir makalede de bu ayinleri, işçi sınıfından olan insanları kontrol altında tutarak kolay yoldan para kazanmak isteyen ve toplumsal kalkınmaya her zaman karşı olan din adamlarının devam ettirdikleri vurgulanmaktadır.³²

Bu gibi makaleler *Bakinskiy Raboçiy* (Bakü İşçisi), *Kendli* (Köylü) ve *Yeni Yol* gazetelerinin yanı sıra, *İnkılâp ve Medeniyet*, *Şark Kadını*, *Genç Bolşevik*, *Maarif ve Medeniyet* ve *Molla Nasreddin* gibi dergilerde de devamlı yayınlanıyordu.³³ 1923 yılına ait istatistiklere göre, bir tek *Kommunist Gazetesi*'nde din aleyhinde 270'ten fazla makale, mektup ve küçük hikaye neşredilmiş; aynı yılın Ağustos ayında ise Muharremlik aleyhinde 28 makale yayınlanmıştır.³⁴

Bu dönemde İslam ve Müslümanlar hakkında yayınlanan kitapları da belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim Memmed Said Ordubadî'nin *Muharremlik Ve Rövizhanlık* isimli kitabı 1924 yılında 10.000 baskı yapmıştır.³⁵ Yine M.S.Ordubadî, *Kerbela Hadiselerinin Menşeyi* (1925); *Ne Üçün Ağlayırlar* (1927); *Meherremlik ve Medeni İnkılab* (1929); *Meherremlik*

³⁰ Veli Hulufu, *Panislamizm İmperializm ve Ruhaniyyet*, Bakü: Azernesr, 1929, s.25-28.

³¹ *Kommunist Gazetesi*, 23 Temmuz 1924.

³² *Bakinskiy Raboçiy*, 13 Ağustos 1923.

³³ Settarov, s.151-152.

³⁴ Abdullayev, s.72.

³⁵ *Azerbaycan Kitabı: Bibliografiya*, II, 674; Müellif bu eserinde Hüseyin Kâşifi'nin *Ravzatu'ş-Şütârâ* ve Fâzıl Derbendi'nin *Esrârü'ş-Şühedâ* eserleri üzerinden aşura ayinlerinin anlamsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bkz. Abdullayev, s.13-14.

Âdetleri Aleyhine (1930); *Meherremlik Mövhümatı ve Onun Sınıfı Mahiyeti* (1931) isimli kitapların da yazarıdır.³⁶

İsimleri farklı olsa da, M.S.Ordubadî'nin bütün kitapları konu itibarıyla aynı düşüncenin yansımasıdır. Nitekim müellif, *Meherremlik Âdetleri Aleyhine* kitabında aşura ayinlerini yaşatan nedenin emperyalist düşünce olduğunun altını çizmiş; diğer kitaplarında ise mürtecî aşura olaylarının tamamen siyasî bir sebepten dolayı vuku bulduğunu vurgulamıştır.³⁷

Konuya ilişkin kaleme alınan diğer bir kitap örneği olarak Veli Hulufî'nun 1932 yılında 6.000 nüshayla yayınlanan *Meherremlik Münasibetiyle* isimli eserini gösterebiliriz.³⁸ Marksist bakış açısının haklı olarak bütün dinleri ve her tür dinî cemaatleri mürtecî bir unsur olarak görmesinin gereğini savunan yazar, siyasî nedenlere dayanan aşura ayinlerini İslam öncesi kültürlere ait unsurlar olarak göstermiş;³⁹ zekat gibi malî ibadetlerle ilişkili ele aldığı bu törenleri sömürge yöntemi şeklinde nitelendirmiştir.⁴⁰

Burada, *Molla Nesreddin* dergisinde yayınlanan makalelerle ilgili küçük bir ayrıntıya dikkat çekmemiz yerinde olacaktır diye düşünüyoruz. Şöyle ki mezkûr dergi, hiciv vasıtasıyla toplumsal hayattaki olumsuzlukların tamamını tenkit etmiş; bolşeviklerin aksine dine değil, hurafe ve bidatlere karşı savaşmıştır.⁴¹ Nitekim C.Memmedkuluzâde'nin derginin dördüncü sayısında yayınlanan makalesinde Allaha, peygambere ve imamlara itaatin gereği ifade edilmekle beraber, hurafeler de tenkit edilmiştir.⁴² Ocak 1932 tarihinde editörünün söz konusu tutumundan dolayı, materyalizmin değerlerini yansıtmadığı gerekçesiyle derginin ismi *Allahsız* olarak değiştirilmiş; Veli Hulufî derginin editörlüğüne atanmıştır.⁴³ Hanimının hatıratına bakarsak Celil Memmedkuluzâde'nin bu değişikliğe tamamen karşı olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁴ Zira "Allahsız" kelimesi, dinî ve kültürel değerlerine saygısı olan her hangi bir Azerbaycan Türkü için

³⁶ *Azerbaycan Kitabı: Bibliografiya*, II, 677.

³⁷ Abdullayev, s.63.

³⁸ *Azerbaycan Kitabı: Bibliografiya*, II, 677.

³⁹ Veli Hulufî, *Meherremlik Münasibetile*, Bakü: Azərneşr, 1932, s.1-3, 16-24.

⁴⁰ Veli Hulufî, *Din ve Medeni İngilab*, Bakü: Azərneşr, 1930, s.24-27.

⁴¹ *Molla Nesreddin*, Bakü: Elm, 1988, I, 3-15.

⁴² Celil Memmedkuluzâde, "Niye Meni Döyürsünüz", *Molla Nesreddin*, Bakü, 1906, sy.4, s.42.

⁴³ "Molla Nesreddin'in Heyat ve Fealiyyeti", *Allahsız Dergisi*, Bakü, 1932, sy.1, s.1.

⁴⁴ Musa Kuluzâde, *Dinimiz Dänen ve Bugün*, Bakü: Azerbaycan Ensklopediya Neşiriyatı Poligrafıya Birliđi, 1996, s.21.

hakaret ifade etmiştir.⁴⁵ Kanaatimizce, *Allahsız* dergisinin Ağustos 1932'de yayınlanan sekizinci sayısında⁴⁶ da eleştirildiği gibi -*Molla Nasreddin* kadar- yaygınlık kazanmamasının temel nedeni de bu olmuştur. Nitekim mezkûr dergi, 1935'ten başlayarak 5000 nüshayla basılan *Allahsız* gazetesine dönüştürülmüş, fakat halkın tepkileri sonucunda gazete kapatılmıştır.⁴⁷

Bolşeviklerin dinle mücadele yöntemlerinden bir diğeri de halka açık bir şekilde yürütülen tartışmalar idi. Fakat, sovyetleştirmenin ilk yıllarına ait gazete makalelerine ve bazı arşiv belgelerine bakılırsa, 1923-1925 yılları arasında Bakü'de organize edilen tartışmaların hedefine ulaşamadığı söylenebilir. Örneğin 1924 yılının Muharrem ayında Bakü'de yürütülen böyle bir tartışmadan ateist tarafın bilgisizliği yüzünden olumlu bir sonuç alınamamıştır.⁴⁸

Bolşevikler tarafından yürütülen bu kampanyalar genellikle çeşitli kurum ve dernekler tarafından organize ediliyordu. Bunların başında ise "Mübariz Allahsızlar Dayanışma Derneği" gelmekteydi. 1925'te Bakü'de yaratılan, sonraki yıllarda ise diğer bölgelere yayılarak faaliyet alanını genişleten bu teşkilatın amacı dinle mücadele etmek; ateizmin yaygınlaştırılması doğrultusunda müze ve sergiler açmak, eserler yayınlamak ve çeşitli pankartlar hazırlamaktan ibaretti.⁴⁹ "Dinle Mücadele Sosyализm Düşmanlarıyla Mücadeledir" sloganını kendine şiar edinen derneğin matbu organı *Allahsız* dergisiydi. Derneğin Muharremlik törenlerine karşı olumsuz tutumunu şu ifadelerden de görebiliriz:

"Muharremlik, üst sınıf Şii yöneticiler tarafından asılsız rivayetler vasıtasıyla oluşturulmuş ve tarihi gerçekliklerin onaylamadığı bir törendir. Muhammed'in kendi şahsiyeti hakkında her hangi bir bilimsel açıklama olmadığı halde onun varisleriyle ilgili konuşmamız imkansızdır. Bu törenler, sömürgecilerin ve din adamlarının taasubu yaygınlaştırmaları ve işçilerin ayaklanmasını önlemeleri için her zaman bir vasıta olmuştur. (...) Onlar, Ali ve

⁴⁵ Hacıbeyli, s.11.

⁴⁶ *Allahsız Dergisi*, Bakü, 1932, sy.8, s.1.

⁴⁷ *ARDSPİHA*. f.1, b.74, nr.430, vr.25.

⁴⁸ Settarov, s.124.

⁴⁹ Settarov, s.162.

*Hüseyin hakkında uydurdukları rivayetlerle, fakirleşmiş halkın bu durumu kabullenmelerini istemektedirler.*⁵⁰

1928-1936 yılları arasında yönetimin dinle ilgili kabul ettiği kararların bir kaç bendi mutlaka bu dernekle ilgili olmuştur.⁵¹ Dernek ateizm propagandalarının temel savunuculuğunu üstlenmiş ve 1928'de *Din ve Proletaryat* isimli kitap yayınlamıştır.⁵² Yine aynı şekilde Dubinskiy ve Zeifild'in gözetiminde bu konuda çeşitli kitapların yazılması öngörülüyordu.⁵³ Nitekim 1926'da Muharremlik törenlerine karşı ücretsiz olarak 56000 kitap dağıtılmış, 4000 pankart ve 1000 nüsha tebliğ hazırlanmıştır. Yine Bakü'de 2 seminer düzenlenerek propaganda yapacak 50 kişi hazırlanmış; 1300 katılımcının bulunduğu 38 kiraathane oluşturulmuş; ayrıca 1400'ü bayan olmak üzere 30000 kişinin rol aldığı "Bismillah" filmi gösterime girmiştir.⁵⁴ Bu organizasyonlarda *Türk Bolşevik* ve *Damga* gazetelerinin de büyük rolü olmuştur.⁵⁵

Propagandanın yanı sıra törenlerin geçirilmesine karşı resmî kararlar da alınmaktaydı. Nitekim 1926 yılında kabul edilmiş kanuna göre Muharremlik törenlerine katılanlar Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ceza Kanunu'nun 227 numaralı maddesi gereğince yargılanacak ve 300 manat para cezasına çarptırılacaktı.⁵⁶

1929 yılından başlayarak 18 yaş altında gençlerin bu törenlere katılmasının yanı sıra evlerde matem toplantılarının yapılması yasaklanmış ve Aşura günü iş günü ilan edilmiştir.⁵⁷ Ayrıca Muharrem ayı zamanı sık sık spor müsabakaları; özellikle akşamlar filim ve tiyatro gösterileri yapılmaktaydı.⁵⁸ Bu uygulamaların sonucu *Kommunist* gazetesinin 1929'da yayınladığı bir habere de belli ölçüde yansımıştır. Habere göre:

"Muharremlik törenleri 1927 yılına kadar son derece gösterişliydi. Fakat 1928 yılından bu yana mezkûr

⁵⁰ G. İskendarzade, "Meherremliyin Mürtece Mahiyetini İfşa Etmeli", *Allahsız Dergisi*, Bakü, 1933, sy.1, s.14.

⁵¹ *ARDSPİHA*, f.1, b.74, nr.817, vr.17.

⁵² Bkz. *Azerbaycan Kitabı: Bibliografiya*, II, s.674.

⁵³ *Din ve Proletaryat*, Bakü: Allahsızlar İttifacı, 1928, s.4.

⁵⁴ Derneğin diğer uygulamaları için bkz. Settarov, s.155 vd.

⁵⁵ *Bakinskiy Raboçiy*, 30 Temmuz 1926.

⁵⁶ Settarov, s.67; Bu konuda yönetimce hazırlanmış plan için bkz. *ARDA*, f.1, b.235, nr.197, vr.22; f.379, b.3, nr.391, vr.16.

⁵⁷ Settarov, s.67.

⁵⁸ Abdullayev, s.70.

*törenler 40 gün değil 3-4 gün devam etmekte ve toplantılar birkaç saat sürmektedir.*⁵⁹

Törenleri organize edenlere karşı zoraki yöntemler de kullanılmaktaydı. Nitekim Guba'nın Baloğlan köyünde aşura ayinlerini organize eden Molla Daniyar idam edilmiş, 12 kişi ise 1-6 yıl arasında hapis cezasına çarptırılmıştır. İnfazın nedeni olarak da bu şahısların burjuvazi sınıfına ait oldukları gösterilmişti.⁶⁰ Yine 1930'lu yıllarda yönetim tarafından başlatılan baskı sonucunda din adamlarının büyük bir kısmının idam edilmesi veya sürgüne gönderilmesi de aşura ayinlerinin azalmasında büyük rol oynamıştır. Ayrıca 24 Mayıs 1931 tarihinde bu törenlerin organize edilmesini ve onlara katılmayı yasaklayan yeni kanun onaylanmıştır.⁶¹

Bunların mantıkî sonucu olarak da 1936'da Bakü'nün iki büyük camiine mezkûr törenlerden dolayı katılanların sayısı 400-450 civarında, yani önceki yıllardan çok az olmuştur. Yine aşura günü, dinî hassasiyetleriyle tanınan Bakü civarındaki köylerde toplam 1200-1700 kişi toplanmıştır.⁶²

Şunu da hemen belirtelimki yasaklar, özellikle ağır cezalar bazen ters tepki de yaratmıştır.⁶³ Bunun daha açık bir ifadesi, Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri Mir Câfer Bağirov (ö.1956)'un sözlerinden de görünmektedir:

*"[İhtilalden] önce teknik eğitim veren okul öğrencilerinin böyle törenlere kesinlikle katılmadıklarını dikkatinize arz etmek isterim. Onlar bunu ilkel ve anlamsız buluyorlardı. Fakat daha sonra öğrenciler, bu işin bizzat organizesinde yer almışlardı.*⁶⁴

Sonuç

Sonuç olarak Sovyet yönetimin ilk on yılında, bolşeviklerin dinî törenlere karşı olumsuz tutumlarının temel nedeni bu törenleri dini/inancı ayakta tutan sebep olarak görmeleri olmuştur.⁶⁵ Muharremlik uygulamasına son vermek için de çeşitli propaganda usullerinden istifade etmiş, idam ve sürgün cezalarını sık sık uygulamışlardır. Ateizmi resmî devlet

⁵⁹ *Kommunist*, 13 Temmuz 1929.

⁶⁰ Hacıbeyli, s.35; Benzer olaylar için bkz. *ARDSPİHA*, f.1, b.74, nr.269, vr.97; f.1, b.74, nr.300, vr.161; f.1, b.235, nr.865, vr.48-50; *ARDA*, f.379, b.3, nr.291, vr.13;

⁶¹ Abdullayev, s.83.

⁶² *ARDSPİHA*, f.1, b.231, nr.113, vr.248, 253.

⁶³ *ARDSPİHA*, f.2, b.136, nr.513, vr.162, 164.

⁶⁴ *ARDSPİHA*, f.1, b.74, nr.465, vr.162, 217.

⁶⁵ Ehedov, s.6.

ideolojisi olarak kabul eden bolşevik yönetiminin 1930'lu yıllarda artan infaz uygulamaları Muharremlik geleneğini zayıflatmışsa da tamamen ortadan kaldıramamıştır. Hatta sovyet yönetiminin sonuna kadar özellikle çeşitli evlerde bu törenler devam ettirilmiştir. Dönemin arşiv ve etnoğrafya belgelerine baktığımız zaman, aşura günlerinde büyük çoğunluğun işe çıkmadığını, nişan ve düğünlerin yapılmadığını, kullanılan isimler arasında Muharrem, Ali, Hüseyin ve Hasan gibi isimlerin daha fazla tercih edildiğini görmemiz mümkündür.⁶⁶

---

⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. R.Babayeva, *Guba Şehrinin Toy Âdetleri*, Bakü: AzSSR Elmler Akademiyası Neşriyatı, 1946, s.20-49; H.A.Kuliyev, *Azerbaycanda Aile Meişetinin Bezi Meseleleri: Keçmiş ve Müasir Dövr*, Bakü: Elm, 1986, s.65; G.E.Geybullayev, *Aile ve Nikah*, s.175, 281, Bakü: Elm, 1994.